

दुर्भिक्ष उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन

पार्वती न्यौपाने

परीक्षा क्रमाङ्क : २८७१०४००/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-२६३-४१८-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विषयअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रको नेपाली शिक्षा पाठ्यांश (५४४) को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

२०७४/२०१८

प्रतिबद्धतापत्र

प्रस्तुत शोध प्रतिवेदनभित्रका प्राथमिक सामग्री कहीं कतैबाट साभार गरिएको छैन ।
द्वितीयक सामग्रीहरूमा सन्दर्भाङ्कन दिएर उपयोगमा ल्याइएको छ । यसका कुनै अंश अन्य
प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ प्रस्तुत शोध प्रतिवेदन
नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....
पार्वती न्यौपाने
(शोधार्थी)

मिति: २०७४/११/२८

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि शोधार्थी पार्वती न्यौपानेले 'दुर्भिक्ष उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा. डा. राजेन्द्रप्रसाद पौडेल
(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७४/१२/०१

Date: March 15, 2017

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशका निम्ति यस सङ्कायतर्फकी छात्रा पार्वती न्यौपानेद्वारा 'दुर्भिक्ष उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	दस्तखत
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२.	प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी (शोध विशेषज्ञ)
३.	प्रा. डा. राजेन्द्रप्रसाद पौडेल (शोधनिर्देशक)

मिति : २०७४/१२/१८

Date: April 01, 2017

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'दुर्भिक्ष उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार गरिएको हो । यो शोधपत्रले समाजभाषिक अध्ययनको क्षेत्रमा जिज्ञासा राख्ने सबैमा सहयोग पुग्ने आशा गरेकी छु । आफ्ना समस्या र बाध्यतालाई पन्छ्याएर जतिसुकै थकित अवस्थामा पनि यस शोधपत्रको आदिदेखि अन्त्यसम्म उत्साहपूर्ण तवरले कुशल निर्देशन गर्नुहुने मेरा शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु प्रा.डा.राजेन्द्रप्रसाद पौडेलप्रति हार्दिक कृतज्ञता र सम्मान प्रकट गर्दछु । यस शोधप्रस्तावको शीर्षक स्वीकृत गरी आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिई सहयोग पुऱ्याउनुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा.रामप्रसाद भट्टराईलगायत नेपाली भाषा शिक्षा विभागका सम्पूर्ण प्राध्यापनरत गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यस धर्तीमा जन्म दिएर एकशब्दे बोलीदेखि औंला समातेर हिँड्न सिकाउने र शिक्षा आर्जन गर्न प्रोत्साहन गर्नुहुने पूजनीय बुबा स्व. डोलराज न्यौपाने र कर्मशील बन्न उत्साही बनाउने ममतामयी आमा चन्द्रकला न्यौपानेप्रति सदा ऋणी छु । मेरो जीवनको हर क्षेत्रमा सफलता नै सफलताको कामना गर्दै उच्च शिक्षाको विशिष्ट स्तरसम्म पुऱ्याउने आदरणीय दाजु श्रवण न्यौपाने, हरि न्यौपाने, अशोक न्यौपाने र भाउजु कल्पना र सङ्गीताप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सल्लाह र सहयोग गर्ने साथी नरेन्द्रप्रसाद पनेरुलगायत सम्पूर्ण साथीहरू र शुद्धीकरणका साथ टड्कण गरी सहयोग पुऱ्याउनुहुने तारा अधिकारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यस अध्ययनका सकारात्मक पक्ष मेरा गुरुबाट प्राप्त ज्ञानका उपज हुन् र यसमा भएका त्रुटि र कमजोरी मेरो आफ्नै भएको कुरा विनम्रतापूर्वक स्वीकार गर्दै प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभागको मूल्याङ्कन समिति समक्ष पेश गर्दछु ।

शोधार्थी

पार्वती न्यौपाने

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) चौथो सेमेस्टरको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'दुर्भिक्ष उपन्यासको समाजभाषिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको हो । यस शोधकार्यका उद्देश्यहरूमा दुर्भिक्ष उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गगत, लिङ्गगत, उमेरगत र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा वर्गीकरण गर्नु, दुर्भिक्ष उपन्यासका पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषाको लिङ्गगत, उमेरगत, शैक्षिक र वर्गगत आधारमा भाषिक प्रयोगको स्थितिको विश्लेषण गर्नु, समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा दुर्भिक्ष उपन्यासको भाषाशैली पहिल्याउनु रहेको छ ।

यस शोधमा मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रियाद्वारा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसै क्रममा नारायण ढकालद्वारा लिखित दुर्भिक्ष उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत र यस शीर्षकसँग सम्बन्धित शोधपत्र, पाठ्यपुस्तक आदिलाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीको रूपमा लिई अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनका निष्कर्षहरूलाई निम्नानुसार बुँदामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) उपन्यासमा वर्णनात्मक र संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।
- (ख) भाषिक प्रयोगका दृष्टिले मानक, स्तरीय, व्याकरणसम्मत भाषाको प्रयोग बढी गरिएको र केही मात्रामा स्थानीय भेदको प्रयोग गरिएको छ ।
- (ग) उपन्यासमा शिक्षित पात्रको बाहुल्यता छ, भने प्रयोजनपरक भाषिक भेद प्रयोग गरिएको छ ।
- (घ) वर्गीय आधारमा निम्न वर्गीय र उच्च वर्गीय भाषाको प्रयोग गरिएको भए पनि मध्यम वर्गीय भाषाको प्रयोग बढी रहेको छ ।
- (ङ) पुरुष र महिलाको भाषिक प्रयोगका कारण शब्दभण्डारमा भिन्नता रहेको छ ।
- (च) पात्रले प्रयोग गरेको भाषामा स्थानीय भाषिकाको प्रयोग रहेको पाइन्छ ।

- (छ) परिवेशगत आधारमा घरायसी, साथीभाइ बीचमा प्रयोग गरिने औपचारिक, अनौपचारिक भाषाको प्रयोगलाई जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- (ज) पञ्चायती निर्दलीय व्यवस्थामा गरिब नेपालीले भोगेको दुःख कष्टलाई जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।
- (झ) उमेरका दृष्टिले युवा, प्रौढ र वृद्धले प्रयोग गर्ने भाषालाई समावेश गरिएको छ ।
- (ञ) शिक्षाका दृष्टिले शिक्षित र अशिक्षित पात्रहरूको प्रयोग गर्ने भिन्नाभिन्नै भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

नारायण ढकालद्वारा लिखित *दुर्भिक्ष* उपन्यास नेपाली साहित्यको फाँटमा वि.सं. २०६१ सालमा प्रकाशित प्रगतिवादी सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास हो । यस उपन्यासमा ग्रामीण र काठमाडौँ उपत्यकाको निम्न वर्गीय पञ्चायती व्यवस्थाको सामाजिक परिवेश रहेको छ । यस अध्ययनलाई समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । जम्मा सात अध्यायमा संरचित गरेर प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

विषयसूची

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४	अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	३
१.५	शोधको परिसीमा	४
१.६	शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक परिचय

२.१	पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	६
२.१.१	सम्बन्धित पुस्तकको पुनरावलोकन	६
२.१.२	शोधकार्यको पुनरावलोकन	८
२.२	सैद्धान्तिक परिचय	१२
२.३	सामाजिक भाषाविज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१३
२.४	समाज भाषाविज्ञानको क्षेत्र	१४
२.५	भाषिक भेद	१५
२.५.१	सामाजिक भेद	१५
२.५.१.१	वर्गका आधारमा	१६
२.५.१.२	लिङ्गगत आधारमा	१७
२.५.१.३	उमेरका आधारमा	१८
२.५.१.४	शिक्षाका आधारमा	१९
२.५.२	क्षेत्रीय भेद	२०
२.५.३	कालिक भेद	२१
२.५.४	विषयगत भेद	
२.५.५	प्रसङ्गगत भेद	२२
२.५.६	माध्यमगत भेद	२२

अध्याय तीन
अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ सामग्री सङ्कलन	२४
३.१.१ प्राथमिक स्रोत सामग्री	२४
३.१.२ द्वितीयक स्रोत सामग्री	२५
३.२ तथ्याङ्कको विश्लेषण	२५

अध्याय चार

उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीय, लैङ्गिक, उमेरगत र शैक्षिक आधारमा वर्गीकरण

अध्याय पाँच

वर्ग, लिङ्ग, उमेर र शिक्षाका आधारमा पात्रहरूले प्रयोग गर्ने भाषिक स्थितिको विश्लेषण

५.१ वर्गीय आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	३२
५.१.१ उच्च वर्ग	३२
५.१.२ मध्यम वर्ग	३४
५.१.३ निम्न वर्ग	३६
५.२ उमेरगत आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	३८
५.२.१ युवा पात्र	३८
५.२.२ प्रौढ पात्र	४१
५.२.३ वृद्ध पात्र	४४
५.३ शैक्षिक आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	४५
५.३.१ शिक्षित पात्र	४५
५.३.२ अशिक्षित पात्र	४७
५.४ लैङ्गिकताका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूको भाषिक विश्लेषण	४८
५.४.१ महिला पात्र	४८
५.४.२ पुरुष पात्र	५०

अध्याय छ

दुर्भिक्ष उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन र पाठक अभिमत विश्लेषण

६.१ दुर्भिक्ष उपन्यासको भाषाशैलीको अध्ययन	५३
---	----

६.२ पाठक अभिमत विश्लेषण ५७

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१ सारांश ६८

७.२ निष्कर्ष ७०

७.३ उपयोगिता ७२

सन्दर्भसामग्री सूची

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

प्रश्नावली

१. दुर्भिक्ष उपन्यासलाई कस्तो उपन्यासको रूपमा लिन सकिन्छ ?
२. लैङ्गिकताको आधारमा महिला र पुरुषमध्ये कसको सहभागिता बढी रहेको छ ?
३. महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने भाषामा पाइने मुख्य अन्तर के हो ?
४. युवा र प्रौढको भाषामा के-कस्तो फरक पाइन्छ ?
५. उमेरगत आधारमा दुर्भिक्ष उपन्यासमा पात्र प्रयोगको स्थिति के-कस्तो रहेको छ ?
६. यस उपन्यासमा कुन प्रकृतिको परिवेश र समाजको चित्र प्रस्तुत गरिएको छ ?
७. उच्च वर्गको संवाद र निम्न वर्गको संवादबीच के-कस्तो फरक पाइन्छ ?
८. वर्गीयताका आधारमा उच्च पात्रका रूपमा कस-कसलाई लिन सकिन्छ ?
९. यस उपन्यासमा शिक्षित पात्रको रूपमा कस कसलाई लिन सकिन्छ ?
१०. उपन्यासमा शैक्षिक प्रभावलाई कसरी देखाइएको छ ?
११. सुप्रिया र आलोकलाई वर्गीय आधारमा कुन पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ?
१२. समाजभाषिक सिद्धान्तका कुन-कुन आधारलाई मुख्य आधार बनाएर समग्र उपन्यासका पात्रहरूलाई वर्गीकरण गरिएको छ ?
१३. प्रस्तुत उपन्यासको कथावस्तु कुन-कुन पात्रको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ?
१४. समाजभाषिक सिद्धान्तका आधारमा सामग्र उपन्यासको भाषाशैली के-कस्तो रहेको छ ?
१५. उखानटुक्काको प्रयोग कुन उमेर समूहका पात्रले गरेका छन् ?
१६. उपन्यासको भाषामा अलङ्कारको प्रयोग के कसरी गरिएको छ ?
१७. विचलन र विम्ब प्रतीकका दृष्टिले समग्र उपन्यासको भाषा के-कस्तो रहेको छ ?
१८. उपन्यासमा जातीयता र साम्प्रदायिकताले कसरी प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ ?
१९. यस उपन्यासले दिने मुख्य सन्देश के हो ?
२०. उपन्यासमा मध्यम वर्गले प्रयोग गर्ने भाषाको स्वरूप के-कस्तो रहेको छ ?

व्यक्तिवृत्त

नाम : पार्वती न्यौपाने
जन्म मिति : २०४८/०४/२८
बाबु : स्व. डोलराज न्यौपाने
आमा : चन्द्रकला न्यौपाने
स्थायी ठेगाना : खानीछाप-९, मलेङ्ग, पाल्पा
लिङ्ग : महिला
राष्ट्रियता : नेपाली
भाषा : नेपाली
धर्म : हिन्दु
सम्पर्क नं : ९८४९२९८२४२
इमेल : parunyaupane43@gmail.com

शैक्षिक योग्यता

क्र.स.	तह	संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
१	एस.एल.सी.	श्री राम उच्च मा.वि. पाल्पा	२०६४	द्वितीय
२	प्रवीणता प्रमाणपत्र	जनमैत्री बहुमुखी क्याम्पस कुलेश्वर	२०६७	द्वितीय
३	स्नातक	जनमैत्री बहुमुखी क्याम्पस कुलेश्वर	२०७०	द्वितीय
४	स्नातकोत्तर	त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौं	२०७४	